

УДК 37.032:130.122

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ – ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ЇЇ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ

Т. Л. Антоненко

В статті дається сутнісна характеристика ціннісно-сміслової сфери особистості, духовності. Аналізується стан сучасного інформаційного простору та його вплив на становлення ціннісно-сміслової сфери особистості.

Ключові слова: ціннісно-сміслова сфера, цінності, анти-цінності, духовність, культура, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Ціннісно-сміслова сфера є осередком всіх життєво визначальних центрів особистості, яке власне творить саму особистість. Цінності і смисли відбивають природу людини: її потреби, інтереси, прагнення, відношення, вибір різних видів діяльності та дій, іншими словами, людина стає людиною тоді, коли вона здатна вибирати не тільки матеріальні, але й духовні цінності, які стають смислом її життя.

Вивчаючи процес становлення цінностей і смислів особистості, необхідно враховувати місце (соціокультурний простір), час (історико-культурний період) і образ людини, яка є носієм цінностей і смислів певного простору і часу. Водночас слід мати на увазі, що у будь-які історичні періоди, у будь-якому місці важливим є наявність вищих людських цінностей, які визначають духовний рівень розвитку людства. Невипадково А. Швейцер наголошував на тому, що єдина можливість надати своєму буттю будь-який смисл полягає в тому, щоб підняти своє природне відношення до світу до рівня духовного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісно-сміслова сфера особистості привертає значну увагу сучасних учених психологів (Л. Антілогова, Б. Братусь, С. Бубнова, Ф. Василюк, Н. Деєва, З. Карпенко, Д. Леонтьєв, Н. Мушастая, О. Полякова, Н. Саліхова, Р. Шаміонов, А. Шаров, М. Яницький та інші). Ціннісно-сміслова сфера особистості розглядається як система відношень до різних об'єктів та явищ дійсності, що виступає регулятором діяльності та поведінки особистості й включає низку структурних компонентів та змістовних характеристик (Ф. Василюк, Д. Леонтьєв, М. Яницький). В спеціальних наукових досліджень, присвячених досліджуваній

проблемі, розкривається: сутність ціннісних орієнтацій в контексті різних психологічних теорій; теоретичні уявлення про особистісні смисли; процес формування та розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості; причини деформації ціннісно-сміслової сфери молоді; розвиток ціннісно-потребнісної сфери особистості в умовах її творчої самореалізації; зміна ціннісно-сміслової сфери.

Духовність розглядається як найвища добродійність етичної культури (Л. Попов, О. Голубева, П. Устін), як духовний стан, коли людина зосереджується на переживаннях духовних цінностей (пізнавальних, моральних, естетичних).

Мета статті розкрити зміст ціннісно-сміслової сфери особистості як основи її духовної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психологічній літературі існують різні погляди на структурно-функціональну модель ціннісно-сміслової сфери особистості. Так, розглядаючи людину як самоорганізуючу систему, О. Лихачов [2] виділив чотири моменти в житті як самоорганізуючому способі буття: особливий носій організму, клітини; ідея розвитку (ентелехія), мета, що закладена генетично, але не є ще реальною; енергія життя як рушійна сила, що реалізує ентелехію; здійснення самого життєвого процесу.

Особливу увагу автор приділив специфіці людської свідомості, яка завжди наповнена духовним змістом. Людська свідомість представлена самосвідомістю і совістю, а почуття вибудовуються у відношенні Блага і Краси, воля співвідноситься з Істиною і Добром [2]. Священик окреслив схему психологічної концепції духовного життя, що складається із сфери мислення, афективної сфери та бажано-вольової сфери у вигляді прошарків, починаючи із зовнішнього і завершуючи глибинним прошарком.

Перший прошарок складають образи думок; емоції, афекти; прагнення, потяги, бажання. Другий прошарок: погляди, теорії, почуття, відношення; наміри, ієрархізація мотивів. Третій прошарок: світогляд; цінності, особистісні смисли; особистісні установки. Четвертий – глибинний прошарок складають цілісні багатопланові утворення, що мають саморушійну функцію особистості: ідеали, святині, особистісні смисли, життєва позиція. На наш погляд, глибинний прошарок складає сутність особистісного глибинного «Я».

Аналізуючи вплив цих сфер на процес становлення духовного життя людини, О. Лихачов доходить висновку, що чим «глибше» розташовані ці прошарки, тим більше спостерігається їх взаємозлиття та нерозчлененість. Автор підкреслює, глибинний прошарок, який

виконує роль «маяків» особистісного розвитку, «меж» прагнення до нескінченності та досконалості не завжди усвідомлюється поверхневим прошарком самосвідомості [2].

Ми погоджуємося з автором, що ідеал є одним із центрованих складових глибинного «Я» особистості. Особливістю пошуку ідеалу є раптовість його відкриття. Відчуття «відкриття», одкровення є загальнопоширеним в даній сфері вищих духовних орієнтирів (С. Лихачов). Міркування О. Лихачова з приводу відкриття ідеалу, життєво-смиислового осяяння, який схожий на інсайт, зводяться до того, що свідомість виявила те, що вже було в її глибині. Це відкриття він називає актом психічного прилучення до духовної своєї основи.

Приймаючи психологічну концепцію духовного життя О. Лихачова, ми вважаємо, що сутністю духовної особистості є її глибинне «Я», яке складається із колективного несвідомого (одним із колективних уявлень є ідеал) [7], почуття альтруїзму, емоцій доброти, людяності, що є проявом спадковості (В. Ефроїмсон). У глибинному «Я» знаходиться духовне ядро особистості – система духовних цінностей, моральних норм, множинність життєтворючих ідеалів. Отже, духовне ядро особистості визначає спрямованість ціннісно-смиислової сфери особистості.

Духовність тісно пов'язана з категорією ідеального, саме ідеальне дозволяє людині здійснити акт трансценденції виходу із «Я» наявного. Як зазначає О. Старовойтенко, для становлення «Я» особливого значення набуває фактор здійсненого вчинку і усвідомлення його наслідків. Осмислення і усвідомлення наслідків вчинку сприяє набуттю особистісного смислу, який особистість знаходить самостійно. «Новий смисл, самостійно знайдений особистістю, в динаміці відносин, ... може бути закріплений як стійкий зміст «Я», а може бути втрачений». Завдяки набуттю нового смислу здійснюється процес «збирання себе» на новому рівні життя. Таким чином, зазначає автор, смисл стає сутністю «Я» і «внутрішньо заданим», якщо особистість бачить в ньому повноту і цілісність своєї майбутньої життєвої реалізації [4, с. 81].

Аналізуючи психологію духовного буття, В. Летуновський звертає увагу на те, що саме в опорі на ідеальне відбувається аналіз способу існування людини в світі. В цьому контексті вчений розглядає духовність як орієнтацію людини на ідеали абсолютного буття, що проявляється в таких категоріях як свобода вибору і прийняття рішення, відповідальність за свої вчинки [1]. Категорія духовності, на думку В. Летуновського, вміщує в себе духовні феномени, духовний

досвід, духовний зріст. Вона є природним утворенням у несвідомому, «підсвідомий Бог» (В. Франкл) і прагне свого пробудження.

Психологічні глибини особистості розкриваються в самих найвищих її об'єктивованих проявах (В. Дільтей). В. Зінченко, С. Рубінштейн вбачали у вершинній психології можливість людини піднятися до вершин свого розвитку. На наш погляд, взірцем такої вершини для особистості є ідеал, який втілюється в образах-уяві, образах-уявленнях, що співпадає з глибинною духовною сутністю особистості. М. Мамардашвілі підкреслював, що «прогрес визначають тільки автономні, незалежні люди, які зуміли відвоювати для себе і своєї справи особливу духовну екстериторіальність...», тобто вони знайшли в середині себе своє духовне «Я». Саме духовне «Я» дозволяє перетворити «свій безвідповідальний світ в світ відповідальності, де можна називати добро і зло і де поняття «покарання» і «спокути», «гріха» і «покаяння», «честі» і «безчестя» мали би смисл...» [3, с. 25].

Зрозуміти сутність ціннісно-смиислової сфери можливо лише, розглядаючи її в органічному комплексі, у цілісності й єдності емоційно-почуттєвого, когнітивного, потребнісно-мотиваційного та поведінково-діяльнісного компонентів, які представлені цінностями, смислами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, потребами, цілями, інтересами, установками, вірою, почуттями, переживаннями, знаннями, розумінням, поведінкою, вчинками.

Становлення ціннісно-смиислової сфери значною мірою залежить від багатства внутрішнього світу особистості, від широти інтересів, від духовних потреб та духовних цінностей, від множинності ідеалів. Наявність названих компонентів свідчить про певну соціальну та духовну зрілість особистості. Фундамент побудови ціннісно-смиислової сфери утворюють система особистісних цінностей, ціннісні орієнтації, особистісні смисли. Вони являють собою глибинні психологічні утворення, які за своєю спрямованістю є вершинними і виконують власне людинотворчу функцію. При цьому слід мати на увазі, що оскільки особистість багатогранна і особистісні утворення динамічні, кожна ситуація створює певне перетворення ціннісно-смислових одиниць, які розташовуються в n-мірному просторі (Р. Шаміонов). Одиниці, що актуальні в одних ситуаціях, можуть знаходитися в інших у відносно стабільному стані. Важливою є думка вченого стосовно зміни ситуації, яка впливає на рух всієї системи і обумовлює зміщення відповідних одиниць з периферії до центру і навпаки. Р. Шаміонов зазначає, що аналогічні процеси відбуваються при вікових змінах особистості. Всі зміни, які відбуваються у відповідних одиницях

ціннісно-сислової сфери не можуть характеризуватися у поняттях статичності, тобто ціннісно-сисловою сферу слід розглядати як джерело самодетермінації та суб'єктивних відношень.

Зважаючи на те, що ціннісно-сислова сфера є самоорганізуюча, динамічна система, де домінуючим компонентом є самобудівництво свого внутрішнього світу, і взагалі, життєвого світу в залежності від прагнення до реалізації особистісно-значущої мети на основі вищих духовних ідеалів, слід урахувувати зовнішні чинники, які впливають на вектор розвитку особистості. До них слід віднести культуру (символи, знаки, міфи, ритуали), історико-культурні традиції народу, культурний простір вищого навчального закладу, сім'ю, інформаційне середовище. Слід зазначити, що залучення до культури – це складний психічний процес, це не механічна дія. Прийняти культуру, за якою необхідно буде звітати єдино можливе рішення, поведінку дуже не просто.

Так, сьогодні в умовах інтенсивного ускладнення інформаційного простору, збільшення інформаційних потоків, які здійснюють психологічний вплив на вибір цінностей підростаючими поколіннями важливим є збереження духовної безпеки особистості (зберегти своє власне Я, свою ідентичність). Молодь не завжди в змозі адекватно сприйняти та переробити потужний інформаційний потік, тому, свідомо чи не свідомо, переходить на спрощені алгоритми сприйняття світу. Отже, цінності, що виробляються або приймаються особистістю, істотно залежать від суб'єктивних і випадкових чинників (рухи фанатів, регіональні особливості тощо). Відбувається диверсифікація, дроблення цінностей. За великою кількістю окремих цінностей зникає ідеал як узагальноюча цінність. Спостерігається ситуація, коли наявною є сукупність роздрібнених цінностей і в той же час відсутній ідеал як найвища узагальноюча цінність. Це характерна риса нашого нестійкого, тривожного часу, в якому відбувається розрив, руйнування єдності системи цінностей та ідеалів.

Аналіз сучасного стану інформаційного простору свідчить про те, що його ускладнення відбувається паралельно зі швидким розширенням населення країни на дуже багатих (незначної частини населення) і бідних (основна частина населення). Породжувана цим психологічна напруга в суспільстві для окремої людини з'єднується синергетично зі складністю фільтрації величезного вхідного потоку інформації, що здійснює руйнівний вплив на систему цінностей особистості. Додатковим фактором такого впливу є свідомо дія на інформаційний простір ринкових агентів в економіці споживання, які вочевидь не завжди дотримуються «загальнолюдських цінностей». Все

це створює дуже строкатий і об'єктивно важкий для психологічного аналізу фон становлення ціннісно-сислової сфери особистості.

До того ж, в умовах ускладнення і розширення інформаційного простору відбувається складний процес знецінення естетичних, моральних, інтелектуальних цінностей. ЗМІ сьогодні – духовно-морально неконтрольована структура. Ми маємо можливість спостерігати і аналізувати той матеріал, який подається з екранів телебачення, зі сторінок величезної кількості газет, журналів і зробити висновок щодо антикультурної спрямованості значної його частини. Це торкається мовленнєвої, політичної, моральної, естетичної, художньої, екологічної, в цілому духовної культури у поданні інформації. Мова йде про деформацію інформаційного простору, який нав'язує споживачам інформації анти-цінності і анти-ідеали.

Ці тенденції обумовлюють появу найбільш принципового протиріччя між загальнолюдськими цінностями й ідеалами, з одного боку, і релятивними, більш дрібними та ситуативними ідеалами і цінностями – з іншого. З ускладненням інформаційного простору спостерігаються наступні тенденції становлення ціннісно-сислової сфери особистості:

– перехід від «великих», «загальних» цінностей до фрагментарних, релятивних – дроблення цінностей на дрібніші і переконфігурація «уламків» в індивідуальні комплекси цінностей. Індивідуальні відмінності ускладнюють міжособистісну комунікацію і, тим більше, взаємодію особистостей. Оптимальним виходом із подібного ускладнення є формування більш-менш стійких груп за співпадаючими цінностями (любов до мистецтва, футболу, одягу тощо). Ми зараз спостерігаємо в соціумі чітку диференціацію саме за окремими цінностями величезної кількості соціальних груп, які об'єднуються назвами, що пояснюють спрямованість їх діяльності;

– зміщення від довготривалих цінностей до короткотривалих, цінностей-«метеликів» (пірсинг взагалі; короткочасна мода на зачіски, на одяг тощо). Відхід від цінностей минулого і прогнозування майбутнього з орієнтацією лише на теперішній, сьогоденний момент. Подібна відмова є безумовно антикультурною, адже культура слугує виживанню, збереженню людини-виду, а забуття минулого, як і байдужість до майбутнього, фатальні для суспільства. На попередніх етапах розвитку людства прагнення до нескінченного продовження життя (як індивідуального, так і загального) пояснювало багато чого в соціальній поведінці людей, наприклад, будівництво пірамід (адже «час

боїться пірамід»). Зменшення термінів, які роблять видимими минуле і майбутнє, неминуче означає і зниження надійності виживання людства.

До того ж не слід забувати про те, що цінності можуть бути як гуманними, так і антигуманними. При цьому особливо значущою цінністю для суспільства є недопущення змішування, нерозрізнення гуманних і антигуманних цінностей. Це, мабуть, слід розглядати як мета-цінність. До мета-цінностей можна віднести цінність свободи, на що звертали увагу ще в давні часи: людина вільна, коли може відрізнити добро від зла і навпаки, а цінність свободи – чи не сама «людська» з усіх цінностей.

Необхідною умовою становлення позитивних цінностей у студентської молоді є створення соціально безпечного інформаційного середовища (укупі з кібернетикою, теорією культури, антропологією тощо), а ще краще створення культурно-інформаційного простору, що надихає особистість, спонукаючи до творчості з позитивними цінностями у рамках культури. Серед позитивних цінностей особливе значення мають такі, які яскраво представлені в різних видах мистецтва і особливо в художній літературі, що якнайкраще сприяють цілісному і ціннісному сприйняттю світу. На превеликий жаль, ми спостерігаємо навіть у ранньому шкільному віці відсутність позитивних людських цінностей, яким поклоняються і які обожають діти. Їх замінили мобільні телефони, комп'ютери, телевізори, що затьмарюють, не дають можливості помічати світ людей, природну красу. Але красу людської душі, гуманність вчинків, добросердечність відносин не може замінити ніяка машина. Тому надаючи перевагу технічним пристроям, молодь втрачає не тільки інтерес до проявів людського, але й жагу до здобуття знань, що відходить на другий план і уповільнює темп знаннєвого освоєння світу, темп і якість цивілізаційного і культурного поступу. Тому ключова проблема сучасних гуманітарних наук полягає в тому, щоб запобігти швидкому перетворенню людини на постлюдину, або, навпаки, залишити в людині тільки біологічний початок. Від відповіді на це питання залежить майбутнє людства.

Можна зробити певні висновки із спостережуваної ситуації. Зважаючи на те, як цінності зростають чисельно і зменшуються в масштабі, вони все більшою мірою перестають мати відношення до людства, а більше характеризують індивідів, окремих представників роду людського. Парадокс полягає в тому, що наслідуючи релятивні і миттєві, «уламкові» цінності, людина прагне все-таки затвердити себе як носія виняткових властивостей, якостей, які повинні за її розумінням

визнаватися саме усім суспільством як пріоритетні; спостерігається своєрідний відхід в часткове заради загального. Але при цьому втрачається природна позиція «оцінки цінностей» – висота інтересів усього людства.

Суспільство зараз знаходиться на роздоріжжі: цивілізаційна або культурна стратегія буде прийнята тими, хто формує його майбутнє (а воно в руках освітян, вчених, ЗМІ, діячів культури). Прагнучи до людини, а не до кіборга, ми пам'ятаємо, що позаду нас – вічність, а близько – століття, хоча і не дуже безпечного і комфортного, але все-таки життя біологічної істоти, наділеної іскрою Божою. Попереду при спостережуваних процесах цивілізаційного розвитку – цілком передбачуваний колапс. Звідси – прагнення до регульованого розвитку, стійкого розвитку – потрібно, щоб люди майбутнього були людьми з достатньо розвиненою ціннісно-сисловою сферою. Тому особливого значення набуває ідея становлення ціннісно-сислової сфери підростаючих поколінь, в тому числі студентської молоді – майбутніх фахівців.

Висновки. На рівні прогнозування і планування, рівні вибору належить вибрати стратегію розвитку людства і, відповідно, класифікувати цінності за критерієм добра і зла, сформувавши нову, філософію, психологію, педагогіку, етику майбутнього суспільства. Це може означати необхідність вибору між природними тенденціями в людському суспільстві, що походять від внутрішньовидової боротьби за існування (усе проти усіх) з безумовним виснаженням усіх обмежених ресурсів, і майже (чи в принципі) не досяжною ситуацією свідомої поведінки людства (спільне знання, знання людей про людство і про загальну взаємозалежність людей і цілісність людини-виду), що відтворює стійкий розвиток (або навіть консервацію суспільства в якомусь поки що людському вигляді).

Завдяки самоконструюванню унікального різнобарвного внутрішнього світу (ціннісно-сислової сфери) особистість набуває можливість зрозуміти і відчувати неповторну цінність власної присутності в оточуючому бутті, що є основою відношення до світу і до себе. А в основі розуміння і осмисленості цих переживання знаходиться глибинний шар буття – духовність.

Література

1. Летуновский В. В. Психология духовного бытия / В. В. Летуновский // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2002.

2. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии / А. Лихачев // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – №3. – С.20-50.
3. Мамардашвили М. Если осмелиться быть... / М. Мамардашвили // Наше наследие. – М. – 1988. – № 3. – С. 22-27.
4. Старовойтенко Е. Б. Психология личности в парадигме жизненных отношений / Е. Б. Старовойтенко. – М.: Академический Проект; Триеста, 2004. – С. 80-81.
5. Чурсин Н. Н. Понятие тезауруса в информационной картине мира: монография / Н. Н. Чурсин. – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2010. – 305 с.
6. Шамионов Р. М. Субъектное благополучие и ценностно-смысловые образования личности в профессиональной сфере / Р. М. Шамионов // Известия Саратовского университета. – 2006. – Т. 6. Сер. Философия. Психология. Педагогика, вып.1/2. – С. 106.
7. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / предисл. А. В. Брушлинского. – 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 336 с.

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВАЯ СФЕРА ЛИЧНОСТИ – ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА ЕЕ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Т. Л. Антоненко

В статье дается сущностная характеристика ценностно-смысловой сферы личности, духовности. Анализируется состояние современного информационного пространства и его влияние на становление ценностно-смысловой сферы личности.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, ценности, анти-ценности, духовность, культура, информационное пространство.

VALUE-SENSE SPHERE OF A PERSONALITY – FUNDAMENTAL BASIS OF ITS SPIRITUAL SECURITY

T. L. Antonenko

The author of the article gives an essential characteristic of the value-sense sphere of a personality and spirituality. The state of modern information space and its influence on the formation of the value-sense sphere of the personality are analyzed.

Key words: Value-sense sphere, values, anti-values, spirituality, culture, informational spac.

Антоненко Тетяна Леонардівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету

імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна). E-mail: tlantonenko@gmail.com

Antonenko Tetiana Leonardivna – Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D. in Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor at the Pedagogy Department of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: tlantonenko@gmail.com

УДК 37.012

ГЕНЕЗИС ТЕОРИЙ ОБРАЗОВАНИЯ: ЛИНИИ ПЛАТОНА И ИСОКРАТА

О. О. Базалук

В статье автор осуществляет историко-философский анализ научных и философских идей, оказавших влияние на развитие теорий образования и требующих определенной систематизации. Выбранная стратегия помогает исследователю не просто определенным образом структурировать добытые эмпирическим и теоретическим путем знания в сфере образования, но и использовать полученные результаты для построения новой теории. Особенность систематизации и классификации накопленной информации определяет направленность и масштаб применения сформулированной на её основе теории. В результате полученных обобщений автор систематизировал разнообразие теорий образования в истории культуры согласно двух линий развития: Платона и Исократ. Автор приходит к выводу, что конкуренция и взаимодополняемость, которая существует между теориями образования линий Платона и Исократ, представляет образование, как матрицу, формирующую в истории культуры определённую направленность самореализации человеческих поколений в онтогенезе. Теории образования линии Платона задают идеал формообразования, отвечают на вопрос: «Кого воспитывать в подрастающих поколениях?». Теории образования линии Исократ ежедневными образовательными практиками обеспечивают достижение обозначенного идеала, т.е. больше акцентированы на поиск ответов на вопрос «Как воспитывать подрастающие поколения?»